

Txus Morata
Francesc
Garreta

El lleure com a dinamitzador i/o activador de comunitat/s

Resum

L'augment del diàleg amb les ONG i els interlocutors socials i la millora de la coordinació entre les tres administracions és vital per a una positiva adequació entre normativa i intervenció real a l'hora d'atendre unes necessitats que augmenten amb l'actual panorama de crisi econòmica. No obstant això, s'ha de seguir progressant tant en l'avaluació mitjançant indicadors conjunts de la repercussió d'aquestes iniciatives com en l'augment de la participació ciutadana en elles.

Paraules clau

Coordinació, Economia social, Exclusió social, Formació professional, Inserció laboral, Pobreza, Política social

El tiempo libre como dinamizador y/o activador de comunidad/es

El aumento del diálogo con las ONG y los interlocutores sociales y la mejora de la coordinación entre las tres Administraciones es vital para una positiva adecuación entre normativa e intervención real a la hora de atender unas necesidades que aumentan con el actual panorama de crisis económica. No obstante, debe seguir progresándose tanto en la evaluación mediante indicadores conjuntos de la repercusión de estas iniciativas como en el aumento de la participación ciudadana en ellas

Palabras clave

Coordinación, Economía social, Exclusión social, Formación profesional, Inserción laboral, Pobreza, Política social

Leisure as a tool to dynamize and/or to make communities more active

The increase of dialogues with NGOs and social interlocutors, and the better coordination between the three administrations is of vital importance for a positive adaptation between regulation and real intervention when it comes to attend the needs that increase with the current economic crisis. However, there is a need to improve in evaluation procedures by means of joint indicators about the impact of these initiatives and in the increase of civic participation in them.

Keywords

Coordination, Social economy, Social exclusion, Professional training, Integration into work, Poverty, Social policy

Com citar aquest article:

Morata, Tx.; Garreta, F. (2012).
"El lleure com a dinamitzador i/o activador de comunitat/s".
Educació social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 50, pp 11-30

▲ Introducció

Parlar avui d'educació en el lleure, de les seves aportacions així com del seu encaix a la raó de ser de les polítiques educatives i socials, exigeix compatibilitzar les mirades retrospectives amb l'anàlisi de les tendències emergents.

El segle XX va veure néixer i créixer, a l'empara de pedagogies renovadores, la pràctica de l'educació en el lleure, una tradició centenària de la que en destaquen els moviments de colònies (Puig i Vila, 2005) i l'escoltisme (Balcells i Samper, 1993; Vallory, 2010). No ens podem aturar a analitzar amb detall aquest període, tampoc no és l'objectiu d'aquest article, però cal apuntar que alhora que els països occidentals desplegaven l'estat del benestar s'articulava tot un cos teòric a l'entorn del fet educatiu més enllà de la institució escolar. L'animació sociocultural, la pedagogia de l'oci i el naixement de la professió de l'educació social en són testimonis.

No obstant això, tota reflexió actual a l'entorn del fet educatiu ha de contemplar el canvi radical en el context polític i social en què estem immersos. Resulta evident que vivim en societats complexes i que ens trobem en un escenari de revisió dels pilars sobre els que fonamentàvem l'estat del benestar.

Tony Judt (2010) exposa de manera brillant aquest procés de creixement i caiguda de l'estat del benestar. De com Europa i EUA passen del consens sociopolític a l'entorn d'una determinada estructura social, al servei de la reducció de la pobresa i el foment de la igualtat d'oportunitats, a postulats neoliberals que situen el deure, més que no pas el dret, i l'individualisme al centre del discurs polític.

Un escenari que s'acompanya de la transformació de les institucions que constituïen el substrat per a l'arrelament social. Com exposa Zigmunt Bauman (2004) en la seva conceptualització de la modernitat líquida, vivim en temps d'incerteses, mancats de relats col·lectius que ens atorguin sentit a les vides individuals.

Els canvis només seran possibles si es donen dos elements claus: una ciutadania compromesa i uns governs eficients Així doncs, se'ns planteja un repte educatiu que, inevitablement, exigeix d'una remobilització social, que demanda de grans consensos i teixir complexitats més enllà dels legítims discursos identitaris, corporatius o tecnocràtics, creant el context civil que permeti la reconquesta de l'espai comú com escenari bàsic per a l'arrelament social.

Els reptes actuals en educació (Morin, 2001) ens són nous, però podem comprendre la necessitat de compartir estratègies i plantejar marcs de debat i planificació partint de tres eixos: el territori com espai humà de convivència, la interdisciplinarietat i la mobilització social. Entenent que els canvis només seran possibles si es donen dos elements claus: una ciutadania compromesa i uns governs eficients.

És, doncs, des d'aquest context de transformació i complexitat, que ens proposem rellegir l'espai de l'educació en el lleure. Reafirmant-ne el sentit i la necessitat, però establint accents que garanteixin la necessària dimensió crítica d'una acció educativa que entenem al servei de la millora i la transformació social, en clau de cohesió comunitària i emancipadora.

Per què la recuperació de la comunitat i/o dels dinàmiques comunitaris?

Identifiquem quatre grans focus d'atenció a l'entorn de la infància i el lleure que ens emplacen a la recerca de noves dinàmiques comunitàries:

- *Els canvis en l'estructura i en les dinàmiques del funcionament familiar*, atesa la incorporació progressiva de la dona al món laboral; la cultura laboral de la flexibilitat i la diversitat de concepcions pel que fa a la visió de família, generen noves necessitats de custòdia i de conciliació entre la vida familiar i professional. Davant d'això s'incrementen *les activitats de lleure*, concretament podem parlar de les extraescolars i les activitats de vacances, l'esport, les TIC, etc. Seguint les aportacions que ens ofereix C. Armengol (2006)¹ veiem com s'estan desenvolupant dues tipologies d'accions educatives en el lleure: aquella més vinculada a l'educació en el lleure amb intencionalitat educativa, tot fomentant els processos de participació i de projecte grupal i una altra, més relacionada amb la utilització de les activitats de lleure educatiu.
- *Les transformacions de l'entorn i l'apropiació de l'espai públic* per part del transport privat, la mercantilització dels espais, la inseguretat ciutadana... expulsa els infants i els joves dels llocs de socialització i de joc espontani. Davant d'aquesta situació apareix la necessitat de recuperar l'espai públic com a lloc de relació. Juntament amb aquest fet també sorgeixen altres espais de relació i de comunitats no físiques com són les xarxes socials i les TICs, les quals estableixen noves formes de relació, de mobilització social i de vincles.
- A l'escola cada vegada li demanem més: ensenyar a aprendre, a fer, com viure i com ser, etc. *L'escola assumeix un paper de centralitat educativa*, responsabilitzant-se de l'educació dels nostres infants i joves, en relació a totes les modalitats d'educació: la intel·lectual, l'educació vial, educació emocional, sanitària.... S'espera de l'escola que cobreixi aquelles necessitats que les famílies no poden satisfer. Per tal de donar resposta a aquestes necessitats educatives van sorgint, en l'actualitat, noves activitats organitzades, dins i fora de l'escola, com, per exemple: els espais corresponents als menjadors escolars, les extraescolars, les activitats de vacances, etc.

- *L'educació en el lleure és un dret bàsic de la infància* que haurà d'afavorir mesures per la igualtat d'oportunitats. En quant a l'ús del lleure es produeixen diferències que poden estar condicionades per l'estatus socioeconòmic, educatiu i per les ocupacions familiars així com també pel fenomen migratori.

Llena, Parcerisa i Ucar (2009)² parlen de la necessitat de recuperar “l'espai comunitari” mitjançant l'aplicació de metodologies de l'acció comunitària, per a donar resposta a situacions de la societat actual. Aquests autors proposen com a possibles causes d'aquest retorn allò comunitari:

- En el marc dels processos de globalització sorgeixen comunitats locals que volen recuperar o mantenir la seva singularitat i riquesa cultural
- Una resposta als canvis socials que ens porten cap a societats individualistes i fragmentades on l'exclusió social i la desafiliació són els màxims exponents de la transformació, el retraïment i la desarticulació d'allò comunitari.
- Recurs polític al servei de la ciutadania, que cerca implementar les polítiques socials basades en models horitzontals, relacionals i interactius que requereixen de la implicació de la ciutadania

Aquest retorn a la comunitat i a allò comunitari es fonamenta en la recerca de solucions conjuntes als problemes que puguin sorgir en un territori o grup, partint doncs de què la pròpia comunitat ha de ser part activa en la recerca de solucions als seus problemes, conjuntament amb les institucions i poders públics.

Aquest retorn a la comunitat i a allò comunitari es fonamenta en la recerca de solucions conjuntes

Per què el lleure pot esdevenir activador de comunitats i/o d'educació comunitària?

Moltes podrien ser les raons per afirmar el valor i la contribució del lleure com activador de les xarxes relacionals de les persones i de la mateixa ciutadania. Algunes de les contribucions més significatives han estat:

- la seva proximitat i connexió amb el territori
- la llibertat d'adhesió i voluntarietat de les persones en la utilització de l'oci
- la intenció educativa, la pedagogia del projecte i les pedagogies actives
- la mobilització i la iniciativa social, la promoció de l'associacionisme i la participació

Per la seva proximitat a les persones i connexió al territori

L'educació en el lleure i les activitats de lleure poden esdevenir un marc privilegiat per oferir propostes d'educació comunitària, oferint programes arrelats al territori i estimulants *recursos propis* de la comunitat local i de la *iniciativa de la societat civil*. Les entitats de lleure poden ser espais de proximitat, de vincle i de personalització per als infants, les famílies i per als joves. També són llocs idonis per a la promoció de la cultura autòctona i de la diversitat cultural.

Per la llibertat d'adhesió i voluntarietat

Les entitats socioculturals i educatives, com espais lliures, informals i no intervinguts, poden esdevenir espais idonis per a la dinamització dels barris i dels territoris. Caldrà, però, seguir avançant en propostes d'obertura dels equipaments de la ciutat per als joves (escoles, centres cívics, poliesportius...) i en altres horaris dels habituals. Espais comunitaris propers a la ciutadania i accessibles a diversitat d'interessos i de projectes. Es fa necessari també que les administracions locals siguin promotores del dinamisme civil i de l'activació de la iniciativa social.

Intencionalitat educativa, pedagogia del projecte i la pedagogia activa

La intencionalitat educativa, la pedagogia del projecte i la pedagogia activa són tres elements que fonamenten la tasca pedagògica de l'educació en el lleure.

La intencionalitat educativa s'entén com el procés d'acompanyament en el desenvolupament integral de la persona.

La pedagogia del projecte són mètodes que impliquen els infants, adolescents i joves en la tria del tema, la recerca i elaboració de la informació i l'assoliment d'una fita. Amb la seva aplicació cada infant/jove i cada grup es converteix en protagonista de les seves accions, des de la proposta fins a la revisió: descobrir, proposar, escollir, planificar, realitzar i revisar es constitueixen en passos imprescindibles de tota acció que es porti a terme.

La pedagogia activa és el corrent pedagògic que caracteritza l'educació en el lleure en la qual la persona s'educa a partir de l'acció, actuant i fent simulació de la vida quotidiana, fet que li facilita el procés d'aprenentatge i també li potencia el procés de socialització.

Mobilització i iniciativa social, promoció de l'associacionisme i participació

Les entitats de lleure educatiu han estat al llarg de la història espais privilegiats per a *l'aprenentatge i per a l'exercici de la participació*. Espais on s'aprèn que la *presa de decisions* requereix d'un temps per a dialogar i per a fer debat, que les decisions no estan únicament en les mans dels dinamitzadors sinó que es prenen entre tots; que el treball cooperatiu, la responsabilitat davant els altres, el debat, la discussió, l'acord i el pacte són mètodes que formen part del seu dia a dia; que la participació té a veure amb *la motivació*, sentint com a seus els objectius que s'han d'abordar o sentir-se útils; que *saber participar* té a veure amb la formació i que per a *poder participar* s'han de construir itineraris, mitjans i climes.

Des de la perspectiva comunitària de l'educació en el lleure, caldria avançar en la configuració institucional d'aquesta en el marc del Tercer Sector, aprofundint en la seva orientació com a moviment social, com associació educativa, com a dinamitzadora de la iniciativa social.

La dimensió solidària de l'oci té el seu màxim exponent, encara que no l'únic, en l'acció voluntària, però perquè l'acció voluntària signifiqui una experiència única d'oci, cal considerar una sèrie de aspectes (Morata, 2009)³:

- L'acció voluntària ha de representar una participació real en la vida política quotidiana de les persones
- Ha de poder connectar la persona amb la comunitat i enfortir el seu sentiment de pertinença.
- Experimentar el valor de la col·laboració mitjançant les accions de voluntariat, ajudant al creixement personal i relacional.
- L'acció voluntària, a través de les seves organitzacions socials, ha de respectar i respondre als ritmes, interessos i motivacions dels participants.
- La funció social del voluntariat té com a finalitat l'enfortiment d'un model de societat, basat en la responsabilització, la participació i la cohesió social. Les persones, en la seva vivència de l'oci com a participació, han d'evidenciar que la seva implicació en aquestes accions produeix beneficis per a la societat en general.
- Per les múltiples àrees en què es pot desenvolupar l'acció voluntària, i per la seva incidència social, es requereix d'una adequada formació humana, tècnica, associativa i sociocultural dels participants. D'això són responsables, en última instància, les organitzacions socials.

Contribucions del lleure a la ciutat

Destaquem algunes de les aportacions més significatives que el lleure fa a la ciutat, als seus espais educatius i socioculturals:

En les entitats de lleure

S'hi aprèn fonamentalment a participar, s'activen processos d'iniciativa social i d'associacionisme educatiu, es posa en pràctica la pedagogia del projecte i l'experiència de grup i, poden esdevenir una autèntica escola de ciutadania. Galceran (2006)⁴ destaca que hi ha alguns factors que fan possible l'aprenentatge i l'exercici de la participació en els diversos àmbits en què participen els infants i adolescents, de manera molt especial en els equipaments de lleure, com per exemple:

- Que el *clima de relacions interpersonals* i grupals sigui afectiu i càlid. Cal facilitar, per tant, espais i moments per viure i compartir els esdeveniments importants en les vides particulars de cadascú. Caldrà, doncs, establir un ritme de les activitats que permeti combinar el treball amb la conversa distesa i animosa, així com expressar mostres d'afecte, estima i reconeixement envers els membres del grup.
- Que es visqui el *sentiment de pertinença* a una col·lectivitat. Per a potenciar això caldran espais que ajudin a compartir experiències emocionals comunes a tots els membres de la col·lectivitat, així com establir diferents nivells de responsabilitats col·lectives i d'objectius i acords comuns, on l'aportació de cadascú sigui necessària per obtenir un millor benefici per a tots.
- Que hi hagi un *clima moral just i democràtic* en les entitats: veure la participació com un dret significa vetllar per assegurar l'expressió de les opinions i idees de tots els membres del grup.
- La participació s'aprèn *a través de l'acció* i això implica gaudir d'experiències lúdiques i gratificants en les activitats, en el quotidià i en les relacions entre iguals i de grup.

La participació és un dret que si es practica afavoreix un millor funcionament dels àmbits on es fa i és també un mitjà privilegiat per a la formació de la ciutadania. La ciutadania activa implica adoptar una postura crítica davant la societat i actuar per a construir una societat més igualitària, justa i democràtica. Però aquestes grans finalitats educatives, requereixen d'espais, de referents i de mecanismes per a poder-les desenvolupar i exercitar, com per exemple:

- Calen persones referents en el quotidià dels nens i joves (animadors, educadors, mestres, etc.) que facin possible la vivència de la ciutadania, mitjançant una relació educativa no directiva on els nens i joves es sentin protagonistes del seu procés, de les seves accions i dels seus projectes grupals.
- La família com el primer referent d'aquesta experiència. Fer això possible requereix que aquestes es facin conscients del seu paper i rol i desenvolupin aquesta responsabilitat social
- Valorar el lleure com un espai privilegiat per l'aprenentatge i l'exercici de la ciutadania activa: treballant actituds de responsabilització, de creació de projectes, de vivència grupal i de sistemes d'organització democràtica.
- A l'escola, amb la pràctica de metodologies i activitats que provoquin experiències gratificants i compromeses en l'escola i la comunitat

L'escola

És important que l'escola valori les aportacions metodològiques i socials que l'educació en el lleure ha aportat en el procés de la millora educativa, com per exemple: l'activisme pedagògic, l'exercici de la participació, la creativitat cultural i l'obertura a la comunitat. Aquests educadors poden tenir una especial capacitat, també dins de l'escola, per a convertir espais socials com el carrer, les biblioteques, els llocs informals de trobada, les ràdios i televisions locals, els equipaments esportius i socioculturals en espais amb valor educatiu per tal que aquests puguin desenvolupar funcions d'oci creatiu, de cohesió social i de desenvolupament comunitari (Morata, 2011)⁵

Caldrà que les relacions entre les entitats i els agents de l'educació en el lleure superin la visió de complementarietat i de col·laboració i ho facin des de la perspectiva de treball integrat. Aquest treball conjunt i integrat, segons Subirats (2006)⁶ s'ha de fonamentar en la capacitat de compartir objectius, consensuar línies de treball i crear noves visions de futur. A tall d'exemple, apuntem algunes estructures possibles:

- Comissions socials i de convivència a les escoles i als instituts
- Activitats d'escolarització compartida en les que alguns agents de l'educació no formal aporten els seus equipaments, professionals i la seva experiència al servei de la diversificació curricular i l'atenció especialitzada a certes dificultats.
- L'aprenentatge intensiu de llengües per als nouvinguts i els usos socials de la llengua d'acollida, així com l'acollida a aquest alumnat i l'acomodació de les seves famílies per a l'aprofitament escolar precoç

- El voluntariat ciutadà dins les aules ordinàries com en les comunitats d'aprenentatge.
- Dinamització d'AMPA com a focus de dinamització cultural
- Col·laboració en tallers als centres per part de la gent gran
- Convenis de col·laboració entre instituts, centres de formació d'adults, entitats que treballen l'orientació i inserció sociolaboral.

Les activitats extraescolars o complementàries a l'escola han passat als darrers trenta anys de tenir una presència puntual i quasi anecdòtica en la vida dels infants i adolescents, a formar part de la seva quotidianitat. Aquest canvi s'ha produït per un conjunt de factors socials i culturals (canvis en les estructures familiars, en l'espai públic, en les necessitats educatives, en les tecnologies de la informació, en el fenomen migratori, etc.) que han generat la necessitat d'introduir canvis en l'ús del temps dels infants i joves i de conciliar la vida professional i familiar dels individus. (Trilla, J. 2007)⁷

Les activitats extraescolars

Ateses les situacions actuals de conciliació professional i familiar, ocupen un paper significatiu en la vida dels nens. Cal preguntar-se si l'oferta d'aquestes, des del paradigma de la participació i de la igualtat d'oportunitats està responent adequadament a tots els nens i a les necessitats sociorelacionals de tots els infants

Algunes qüestions que des d'una perspectiva educativa ens haurem de plantejar, en relació amb aquestes activitats (Morata, 2011⁸)

- aquestes activitats són complement o suplència de l'educació familiar?
- s'ha de completar l'educació perquè l'escola no en fa prou?
- signifiquen un plus afegit a escala educativa?
- poden incrementar el nivell competitiu en el dia de demà?
- tots els col·lectius poden accedir? Les extraescolars poden contribuir a ser un factor d'exclusió?
- cal una regularització normativa que garanteixi l'accés universal?; hi hauria d'haver criteris pedagògics?
- quina hauria de ser la coordinació de les activitats que es fan en l'àmbit fora d'horari lectiu amb les que es fan a l'escola o amb altres activitats de lleure?
- quina ha de ser la participació de les entitats del lleure en l'organització i la gestió d'aquestes activitats?

Els menjadors escolars, les colònies i les activitats de vacances

Aquestes accions complementen les activitats curriculars dels infants i adolescents. Són espais amb gran potencialitat educativa ja que ofereixen noves formes d'oci com és el contacte amb la natura, l'experiència grupal, el treball d'allò quotidià, entre d'altres.

Els Programes d'educació per a la ciutadania

L'educació per a la ciutadania requereix el coneixement dels drets, de les persones i de les institucions que els representen. També l'aprenentatge i l'exercici de les habilitats sociolingüístiques que permeten als nens i als joves crear, defensar o modificar opinions. Hi ha diverses experiències d'èxit en les escoles pel que fa a la formació per a la ciutadania. Destaquem algunes d'elles per la seva significació i rellevància dins de l'àmbit de l'oci dels infants i joves

- *Accions de voluntariat:* dins del marc curricular algunes escoles ofereixen accions formatives per conèixer i experimentar els beneficis de l'acció voluntària. Alguns exemples sobre aquest tipus de pràctica: l'acompanyament a la gent gran dependent, fer de monitor en activitats de vacances dins i fora de l'escola, participar en activitats per a nens en situació de risc social, etc.
- *Activitat d'Aprenentatge i Servei:* és una proposta innovadora que parteix d'elements tan coneguts com el servei voluntari a la comunitat i l'adquisició d'aprenentatges. Els participants es formen treballant sobre necessitats reals de l'entorn amb l'objectiu de millorar-ne algun aspecte. A partir dels projectes d'APS es creen relacions de partenariat entre les institucions educatives i les entitats socials que possibiliten als joves desenvolupar els serveis, esdevenint aquests programes un clar exemple de la voluntat de l'escola a obrir-se a la comunitat i de la comunitat a obrir-se a l'escola. Algunes experiències significatives que podem destacar són: rehabilitació de pisos en el Quart Món, el banc de sang, llegir amb l'ajuda dels nens grans a l'escola, "cap entitat sense web", "joves guies", etc..

Es fa necessari, cada dia més, que l'escola actual s'obri a la comunitat local i lideri juntament amb les entitats de lleure *projectes comunitaris*. També cal activar accions de vinculació amb l'entorn/barri promogudes pel professorat estimulant els *recursos propis* del territori i la *iniciativa de la societat civil*

L'escola, com a comunitat educativa, està inserida en una *xarxa d'educació comunitària* en la qual professors, famílies, alumnes, monitorat de lleure i altres professionals comparteixen objectius i vincles. Potenciar la creació i la participació per part dels professionals en xarxes d'intercanvi i de treball comunitari, permet desenvolupar accions i projectes integrals.

Cal obrir espais de *participació per a les famílies* en els centres educatius, que permeten que aquestes coneguin de prop el centre, intercanvien experiències i es vinculen al projecte educatiu. Per fer possible això convé activar projectes d'educació per les famílies com les escoles de pares, activitats de lleure familiar, el treball amb les AMPAs..., fer aquestes accions enforteix la creació de vincles i el treball conjunt, tan necessari per a comptar amb la implicació de la família en el projecte escolar

El treball en xarxa entès com a quelcom diferent a la simple coordinació institucional, com a sistema bàsic de relació amb altres professionals. Es necessari el treball compartit i integrat amb altres recursos i agents del territori: entitats de lleure, entitats per a la infància, serveis d'atenció primària (a partir de les necessitats de promoció i participació dels infants i no exclusivament de patologies).

Les entitats esportives

Les activitats físicoesportives que s'ofereixen a les escoles, les associacions i els clubs esportius són "*les activitats no formals que tenen més practicants durant el curs escolar, amb una gran diferència respecte a les altres categories*" (Trilla, J.2007)⁹. Des dels plantejaments del lleure educatiu aquest tipus d'activitat planteja una sèrie de reptes que cal tenir en compte i abordar educativament:

Cal obrir espais de participació per a les famílies en els centres educatius

- avançar de la competició a l'educació
- enfortir la vivència del joc esportiu
- es requereix formació dels entrenadors des de la perspectiva educativa
- replantejar el paper de les famílies
- tenir en compte el paper i les funcions de dinamització comunitària dins dels equipaments esportius (gimnàs, poliesportius, complexos esportius,...).

L'orientació principal en aquest àmbit hauria de ser generar coneixement i recursos a partir de l'establiment de xarxes de col·laboració amb els agents socials per a contribuir a l'educació dels ciutadans i ciutadanes en els valors de l'esportivitat i amb un marcat criteri de cohesió social.

Les xarxes socials i les Tics

La societat de la informació i el coneixement està donant pas a una societat xarxa, en la qual els ciutadans, i especialment els més joves, es desenvolupen cada dia amb més normalitat en el mitjà digital, utilitzant internet com a base d'operacions per a un intercanvi constant d'informació personal i social.

La creixent expansió de les tecnologies de la informació i la comunicació (els videojocs, internet, el mòbil, etc.) estan modificant les formes de relació dins de les famílies i entre els nois i noies, plantejant nous reptes educatius, com per exemple: com ho hem de fer per educar la ciutadania en la seva utilització, quines metodologies hauríem d'incorporar en les nostres accions educatives, fins a quin punt el fet que les TIC no estiguin a l'abast de tothom pot generar una fractura digital en la població; què fer per afavorir la creació d'opinió, la mobilització social i compartir el coneixement?

Caldrà ser capaç d'utilitzar i entendre aquest flux i aquesta manera de viure i identificar-se, per tal que esdevingui aquest un coneixement i una habilitat necessària per enfrontar l'educació en el lleure de les properes generacions.

L'espai públic

El lleure pot ser un àmbit important per promoure i activar *l'ús de l'espai públic, del territori, de la ciutat, del barri* com un espai d'educació; recuperar l'espai públic des de les entitats de lleure és un repte per a *la integració i la cohesió social* entre alguns col·lectius amb necessitats específiques com els nouvinguts, els nens i joves amb discapacitats, la infància en risc, etc., i la ciutadania. Les entitats de lleure poden ser ponts mediadors per afavorir aquests processos d'integració en els territoris.

Algunes manifestacions com l'art (música i teatre al carrer, etc.), l'esport urbà, l'espai públic com a lloc on es porten a terme debats polítics, diverses expressions del moviment *okupa*, entre altres fan palesa la necessitat de recuperar la ciutat, el carrer, el territori, el barri com espais per a la socialització dels més joves, com a lloc de relació per a les persones grans i com a espai per a la festa, per al desenvolupament de les cultures i per a l'acció comunitària.

Equipaments, recursos i programes

La gent gran activa: dinamitzadora de participació i de ciutadania

La gent gran sent la necessitat de participar en les qüestions públiques; per això, en els últims anys, cal destacar que s'ha produït un increment de la seva presència en determinades formes de consulta i de participació puntual com en congressos, taules rodones, debats, etc.

Les associacions de gent gran són organitzacions socials indirectament polítiques, pel seu caràcter reivindicatiu, però abans de res, són associacions cíviques, és a dir, entitats formades per persones voluntàries que, a través del seu treball, pretenen contribuir al benestar de la seva ciutat i al conjunt de la societat. Les associacions són l'espai més integrador d'una comunitat i de la mateixa societat civil, la participació de la gent gran suposa la possibilitat que desenvolupin i reforcin la seva personalitat en aquesta etapa del seu cicle vital. Associant-se, són actius, es projecten i s'enriqueixen culturalment i socialment. Les entitats funcionen com a eines d'autoajuda, de cooperació i intercanvi entre els mateixos participants; funcionen com un sistema de protecció social i, alhora, multipliquen els recursos personals de la gent gran amb la seva canalització a través de les estructures associatives i grupals. A escala global, l'associacionisme contribueix a la creació d'un teixit social cívic, o "capital social", que treballa per les qüestions públiques, i no deixa que els seus assumptes quedin, exclusivament, en mans dels polítics i òrgans de l'Estat (Morata, 2009)¹⁰.

Perquè el col·lectiu de gent gran participi en les diverses instàncies socials s'han de crear diferents canals i espais, on la seva diversitat individual i col·lectiva, pugui tenir l'espai que els permeti aquesta participació.

Els programes intergeneracionals pretenen, fonamentalment, produir uns beneficis socioculturals i educatius per a totes les persones -gent gran, nens, joves, adults de la comunitat-. Identifiquem alguns dels seus beneficis:

- L'increment i el desenvolupament de la participació
- L'intercanvi entre generacions d'aprenentatges, recursos i experiències intergeneracionals
- La superació d'estereotips socials i culturals
- Generar vincles comunitaris significatius per a les persones, mitjançant la relació espontània i informal i l'acció compartida.
- Desenvolupar actituds d'obertura a la diversitat, tant per part dels recursos i entitats de la comunitat (escola, esplai, centres cívics, entitats per a la gent gran, centres culturals, etc.) com per part dels professionals que intervenen en l'educació, en la cultura i en la comunitat.

- Oferir un espai i un temps per la relació entre generacions
- Oferir experiències de relació cooperativa, de participació en la cultura, d'educació permanent, de confiança, reciprocitat i afecte.

Poblacions en risc, poblacions vulnerables: el lleure com a factor de vertebració i de cohesió social

És important
poder oferir eines
i recursos que
facin possible una
vivència
igualitària de l'oci

Avui dia, l'ocupació del temps lliure, mitjançant diversitat d'activitats organitzades per l'escola, els serveis educatius, l'esplai, els equipaments de caire comunitari, etc., pel que fa a la infància i l'adolescència, però també per a les persones adultes en situació de vulnerabilitat social és un dels aspectes més significatius per als seus processos de reinserció social (presons, drogues, etc.). Les activitats de lleure poden suposar, tant l'oportunitat de ser un espai per la integració social com, també, contribuir a generar noves formes d'exclusió. Per això és important poder oferir eines i recursos que facin possible una vivència igualitària de l'oci com a factor d'equitat i d'igualtat social, ja que pot configurar-se l'espai idoni per a fer possible els processos d'incorporació de les persones més vulnerables de la nostra societat, juntament amb aspectes com l'accés a l'habitatge, l'accés al treball, unes relacions socials saludables, entre altres.

Per tal de poder desenvolupar accions de lleure comunitari i educatiu per a la integració social, caldrà tenir presents una sèrie de factors en el disseny de les intervencions i dels programes (Morata, 2009)¹¹:

- L'ocupació del temps lliure està determinada per l'estatus socioeconòmic, educatiu i les ocupacions familiars.
- El fenomen immigratori i les seves conseqüències pel que fa a la utilització educativa del lleure.
- L'educació en el lleure com un dret bàsic de la infància i, per tant, la seva implicació pel que fa a les noves mesures per la igualtat d'oportunitats. (Article 57 llei dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència).

La cultura i el patrimoni natural

El concepte de cultura amb el qual identifiquem els programes i les activitats de lleure fan referència a la cultura entesa en sentit ampli, utilitzada ja per l'antropologia cultural i que ha popularitzat Tylor (1871)¹²: "*cultura és aquest tot complex que inclou els coneixements, les creences, l'art, la moral, el dret, el costum i qualsevol dels altres hàbits i capacitats adquirits per l'home com a membre de la societat*".

La cultura, creadora de comunitat, es caracteritza per una sèrie de trets, expressats ja en 1999¹³ pel Consell d'Europa:

- Entén la cultura no només com un producte sinó també com a activitat en la qual tenen importància els processos i les relacions.
- Es realitza en l'àmbit social, relacional,
- Presenta un caràcter simbòlic, expressiu, comunicatiu i creatiu.
- Assumeix un permanent sentit contradictori: entre allò local i l'universal, la identitat nacional enfront de la grupal, l'academicisme davant la popularització.
- Contempla la seva interdependència amb factors econòmics, educatius, urbanístics, polítics, etc.
- La cultura contribueix al desenvolupament de la comunitat des del seu paper de capital humà.

Amb els conceptes de *democratització de la cultura* i *democràcia cultural* pretenem situar dos tipus de polítiques culturals i dos punts de vista a partir dels quals es pot intervenir en cultura. Tot i que són dos conceptes que, com a tals, no s'utilitzen gaire en l'activitat diària sí que ens ajuden a preguntar sobre els objectius de qualsevol activitat cultural. No plantegem com contradictoris ambdós conceptes. Grosjean i Ingberg¹⁴ expliquen que la diferència es troba que la democratització reposa en un concepte patrimonialista de la cultura i la democràcia fa de cada persona, no només un beneficiari de la cultura adquirida, sinó, sobretot, la cultura considerada com a moviment, com a creació.

Pel que fa a la *democratització de la cultura* podem destacar que la idea central d'aquesta perspectiva cultural va lligada, directament, a la idea de difusió cultural. Avui dia, a l'empara del desplegament de l'estat del benestar podem veure com des de les diferents administracions hi ha polítiques tendents a fer arribar la cultura als ciutadans. Alguns exemples d'activitats culturals inspirats en la democratització cultural poden ser: exposicions, obertura de biblioteques de barri, programació de concerts gratuïts, cicles de conferències sobre altres cultures, etc. Estem, doncs, posant a l'abast de les persones aquella cultura que habitualment ha estat restringida a les classes socioeconòmiques més altes.

La *democràcia cultural* es relaciona amb el concepte d'animació cultural i significa un pas més enllà del que suposa la difusió o democratització de la cultura. Es tracta de fer que el ciutadà sigui el protagonista, el creador, el participant i no, únicament, l'espectador. La democràcia cultural considera la cultura no com un objecte en si mateix sinó com un àmbit on és possible promoure processos de participació cultural i desenvolupar la sociocultura.

Des de la democràcia cultural, el dret a la cultura es realitza a partir de la participació en els processos socioculturals de la societat i dels contextos pròxims. En aquest sentit i, a tall d'exemple, els centres cívics duen a terme algunes de les experiències en les que s'estan impulsant activitats com concursos (artístics, literaris, fotogràfics), exposicions de creadors joves, tallers de murals, aules d'escriptura i poesia, impuls de grups de teatre, lloguer a baix cost de sales d'assaig, etc. Són formes concretes de participació en la tasca cultural de la ciutadania.

Cal remarcar que la democràcia cultural va un pas més enllà de la democratització cultural però que les dues no es contradueixen sinó que són complementàries i, molt sovint, no pot donar-se un procés de democràcia cultural si abans no hi ha hagut una tasca de difusió cultural.

A contracorrent dels espais institucionalitzats, emergeixen des del món de la cultura propostes d'espais oberts, desmercantilitzats, de base assembleària i nul·la estructura organitzacional. Territoris que es defineixen com a geografia de vincle, ocupacions físiques de l'espai que el doten d'un significat compartit (Porto, 2001). En aquests espais desapareix la institució en favor de processos col·lectivistes d'apropiació i creació d'un nou espai diferencial, produint-se un cert procés de descolonització del pensament dominant, en favor de noves relacions socials que trastocquen les lògiques de la planificació i formalització educativa.

L'educació ambiental és el procés educatiu que consisteix a dotar les persones de les bases conceptuals, metodològiques i ètiques, que els doni les aptituds i actituds necessàries per a protagonitzar un canvi ètic i una evolució (revolució) de la societat cap al desenvolupament sostenible¹⁵.

Les activitats i accions educatives de caire ambiental solen estar adreçades a l'entorn natural i el medi ambient en un sentit ampli. Les activitats més freqüents són de protecció, sensibilització per a la prevenció, creació de consciència i millora. Aquestes accions es porten a terme habitualment per entitats de defensa del patrimoni natural, grups d'educació i sostenibilitat ambiental, associacions ecologistes, moviments excursionistes, etc.

L'objecte de l'acció és la natura i el medi en general i es fan tasques de sensibilització sobre les problemàtiques que afecten el medi, de descoberta de l'entorn, de recuperació dels espais naturals, etc.

Entre les moltes tasques concretes que es poden fer destaquen:

- Les de sensibilització de la població sobre les problemàtiques que afecten el medi i les actituds correctes que cal tenir envers aquest.
- Les actuacions de descoberta del medi
- Les tasques de defensa, protecció i recuperació ambiental (reforestació de boscos, vivers, repoblació d'animals, seguiment de plagues, neteja, marca i desbrossament de camins, etc.).

- Els camps de treball de recuperació de l'entorn i el patrimoni natural
- Les tasques de promoció i manteniment de la natura urbana
- La protecció i cura d'animals.
- Les campanyes per la recollida selectiva de deixalles
- La detecció i denúncia de focus contaminants i abandonament de residus.

Reptes transversals

En anteriors ocasions hem parlat dels reptes de l'educació en el lleure (Garreta, 2006; Morata, 2009)¹⁶ i tot i que ja s'han apuntat al llarg de l'article, volem acabar recollint els que considerem que són els cinc grans focus de tensió, de caràcter transversal, que actualment té plantejats el sector, independentment de la seva heterogeneïtat.

- La definició en un context canviant i la revalorització del caràcter mobilitzador dels grups de base: la vitalitat de la indústria de l'oci ha fet aflorar una àmplia oferta d'activitats. En el lliure exercici de la tria d'activitats per part de la ciutadania, caldrà saber posar en valor la tasca educativa, social i transformadora dels grups de base, arrelats en el territori i amb altes complicitats amb l'àmbit local.
- La dinamització dels projectes, la professionalització i els lideratges compartits: el caràcter participatiu, així com el caràcter territorial o local dels projectes no poden ser causes d'un permanent estat de immaduresa institucional. Cal assegurar les aliances que facin possible la incorporació d'una visió de futur en el si dels projectes i entitats. Entenem que l'educador social està cridat a assumir aquesta tasca conjuntament amb altres agents educatius del territori (monitors, directors i animadors socioculturals), potenciant estructures de participació que garanteixin processos compartits de lideratge de la transformació social.
- Principis d'equitat i cohesió social: l'actual context de crisi econòmica i financera exposa de manera prou crua la desigualtat social, també en l'àmbit del lleure educatiu. Cal posar en marxa polítiques actives destinades a evitar l'exclusió social en el lleure, o una excessiva especialització de la xarxa. Correm el risc de crear uns serveis de lleure per aquells grups socials que no poden costejar les seves activitats, segregats de la resta de la comunitat. Cal que les administracions públiques garanteixin l'exercici dels drets dels ciutadans, alhora que les entitats han d'actuar decididament en favor d'ambdós principis.
- Innovació, qualitat i seguretat: cal plantejar-se l'assaig metodològic, innovar en espais, recursos i temps per l'educació en el lleure. De manera molt significativa cal reconèixer la dificultat per donar respostes a adolescents i joves, així com la històrica renúncia a atendre el lleure educatiu dels adults, que malgrat experiències puntuals, segueix sense

disposar d'una oferta consolidada. I cal aprofundir en els elements qualitius d'una acció educativa que se centri en les relacions humanes i les transformacions socials. Entenem que l'acció educativa fora dels marcs institucionalitzats, sovint en espais oberts a l'imprevist està sotmesa al judici públic de la seguretat. Cal resoldre el binomi seguretat-experiència a favor de la possibilitat real d'ampliar el marc de vivències significatives dels participants.

- La patrimonialització i la millora dels locals: existeix una ampla xarxa de recursos i equipaments per a l'acolliment de les activitats de lleure, tot i així segueixen existint dèficits importants que cal atendre. Cal assegurar la plena cobertura territorial i posar les bases per a la millora de bona part de les instal·lacions existents. Defensem l'ús compartit dels espais públics, alhora que defensem que la consolidació d'un teixit associatiu sòlid demana la seva patrimonialització.

Txus Morata
Dra. en Pedagogia
Professora de la Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés
tmorata@peretarres.url.edu

Francesc Garreta
Pedagog
Professor de la Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés
fgarreta@peretarres.url.edu

Bibliografia

- Armengol, C.** a AAVV. (2006), *Perspectives de l'educació en el lleure*. Ed. Claret (Col·lecció Animació Sociocultural, nº 28). Barcelona.
- Balcells, A.; Samper, G.** (1993), *L'escoltisme català: 1911-1978*. Barc Nova. Barcelona.
- Consejo de Europa** (1999), *ASC en el Consejo de Europa*. p.26
- Grosjean, E; Ingberg, H** (1980), "Implicaciones de una política de animación sociocultural". A AAVV. Animación Sociocultural. Colección Cultura y Comunicación. p.81. Ministerio de Cultura. Madrid
- Galceran, MM.** (2006), " La participació en el centres de temps lliure". A Perspectives de l'educació en el lleure. Editorial Claret, SAU. Barcelona.
- Garreta, F.** (2006), A AAVV. (2006) *Perspectives de l'educació en el lleure*. Ed. Claret (Col·lecció Animació Sociocultural, nº 28). Barcelona.
- Judt, T.** (2010), *El món no se'n surt*. La Magrana. Barcelona.
- Llena, A.; Parcerisa, A.; Úcar, X.** (2009), *10 ideas clave. La acción comunitaria*. Graó. Barcelona.

Morata, Ma. Jesús (2009), *De la animación sociocultural al desarrollo comunitario: su incidencia en el ocio*, tesis doctoral presentada en el Departamento de Teoría e Historia de la Educación de la Facultad de Pedagogía de la Universidad de Barcelona.

---- (2009), "A mode de síntesis. Perspectives de l'educació en el lleure" a *El lleure educatiu a l'inici del segle XX*. Claret. Barcelona.

--- (2011), "Animació sociocultural i escola". A *L'Animació Sociocultural. Una experiència pel desenvolupament i l'empoderament de comunitats*. Editorial UOC. Barcelona

Morin, E. (2001), *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro*. Paidós. Barcelona.

Porto, C. (2001), *Geo-grafías. Movimientos sociales, nuevas territorialidades y sustentabilidad*. Siglo XXI. México, D.F.

Puig, E.; Vila, J.M. (2005), *Cent anys de colònies de vacances a Catalunya : 1893-1993*. Mediterrània. Barcelona.

Subirats, J.; Albaigés, B.(coords) (2006), *Educació i comunitat Reflexions a l'entorn del treball integrat dels agents educatius*. Finestra Oberta. Barcelona.

Trilla, J. (2007) *L'educació en el lleure a Catalunya. Una mirada descriptiva i projectiva*

--- (1993b), *Otras educaciones*. Ed. Anthropos. Barcelona.

--- (2011), "Educación en el tiempo libre y animación sociocultural", a Soler, P. (coord.), *Educación Social*. Wolters Kluwer España, S.A., pp. 121-137. Hospitalet de Llobregat,

Tylor (1871), *Primitive culture, Tomo I*. John Murray. Londres.

Vallory, E. (2010), *L'escoltisme mundial: la discreta remor d'un bosc que creix*. Proa. Barcelona.

-
- 1 Armengol, C. a AAVV. (2006) *Perspectives de l'educació en el lleure*. Barcelona, Ed. Claret Col·lecció Animació Sociocultural, nº 28
 - 2 Llena, A.; Parcerisa, A.; Úcar, X. (2009). *10 ideas clave. La acción comunitaria*. Barcelona. Graó
 - 3 Morata, Ma. Jesús (2009) *De la animación sociocultural al desarrollo comunitario: su incidencia en el ocio*, tesis doctoral presentada en el Departamento de Teoría e Historia de la Educación de la Facultad de Pedagogía de la Universidad de Barcelona.
 - 4 Gaceran, MM (2006) La participació en el centres de temps lliure. A *Perspectives de l'educació en el lleure*. Editorial Claret, SAU. Barcelona
 - 5 Morata, MJ (2011) "Animació sociocultural i escola". A *L'Animació Sociocultural. Una experiència pel desenvolupament i l'empoderament de comunitats*. Editorial UOC. Barcelona
 - 6 Subirats, J.; Albaigés, B.(coords) (2006) *Educació i comunitat Reflexions a l'entorn del treball integrat dels agents educatius*. Barcelona: Finestra Oberta
 - 7 Trilla, J (2007) *L'educació en el lleure a Catalunya. Una mirada descriptiva i projectiva*
 - 8 Morata, MJ (2011) "Animació sociocultural i escola". A *L'Animació Sociocultural. Una experiència pel desenvolupament i l'empoderament de comunitats*. Editorial UOC. Barcelona
 - 9 Trilla, J (2007) *L'educació en el lleure a Catalunya. Una mirada descriptiva i projectiva*
 - 10 Morata, Ma. Jesús (2009), *De la animación sociocultural al desarrollo comunitario: su incidencia en el ocio*, tesis doctoral presentada en el Departamento de Teoría e Historia de la Educación de la Facultad de Pedagogía de la Universidad de Barcelona.

- 11 Morata, T. (2009). “A mode de síntesis. Perspectives de l’educació en el lleure” a *El lleure educatiu a l’inici del segle XX*
 - 12 Tylor (1871) *Primitive culture, Tomo 1*. Londres, John Murray
 - 13 Consejo de Europa (1999) *ASC en el Consejo de Europa* , p.26
 - 14 Grosjean, E; Ingberg, H (1980) Implicaciones de una política de animación sociocultural”. A AAVV. Animación Sociocultural. Colección Cultura y Comunicación. Madrid . Ministerio de Cultura. p.81
 - 15 *Guia per a l’ambientalització de les entitats i organitzacions de caire social i educatiu, 2003*
 - 16 Morata, Ma. Jesús (2009), *De la animación sociocultural al desarrollo comunitario: su incidencia en el ocio*, tesis doctoral presentada en el Departamento de Teoría e Historia de la Educación de la Facultad de Pedagogía de la Universidad de Barcelona.
-